

Atspara prieš naujybes:

BARANAUSKO PRIEŠTARAVIMO GALIA

Prieštaravimo žmogus

Antrame straipsnyje iškeltas Valančius, kaip savo epochos vadas, kūrėjas, organizatorius. Jo sukurtoje atmosferoje susikristalizavo Baranausko patriotinis religinis entuziazmas.

Šimto metų perspektyvoje pati Baranausko asmenybė atrodo šakota, įvairiaspalvė. Pažvelgsi vienu momentu, ji kaip kristalas saulės spindulyje, sužibs viena spalva, dirstelsi po valandos, sumirguliuos naujais spinduliais ar šešėliais. Baranausko amžininkai vieni matė jame tik ganytoją. Svetimiesiems mokslininkams jis rodėsi didžiausias Lietuvos filologas. Tik paskiau jame įžiūrėtas poetas, pirmasis didelis poetas D. Lietuvoje. Vargu, ar žinojo ir pats Baranauskas, kas jis didesnis, ar poetas, ar matematikas, ar filologas. Jis lygiai į kiekvieną sritį dėjo visą save, kitas sritis užmiršdamas, kaip tikras rytų aukštaitis; lygiai kiekvieną paskiau metė, kad imtųsi ko nauja.

Nors Baranauskas ir kažin kaip blaškėsi iš vienos srities į kitą, jame visą gyvenimą glūdėjo ir nuolatos augo gaivališ-

kas polinkis prieštarauti. Jame reikėsi tas fizikos dėsnis, kuris priverčia į vandenį spaudžiamą kamštį šokti atgal. Ir juo didesnis toks spaudimas, juo didesnis Baranausko prieštaravimas. Prieštaravo visiems: ir rusams, ir lietuviams, ir kuni- gam, ir pačiam sau.

Tas Baranausko prieštaravimas šių dienų žmogų ste- bina savo irracionaliu keistumu, net ekstravagancija ir spon- taniška jėga. Antai, kada vyskupui nurodo kandidatus į klebonus, tai jis, kaip liudijo prel. Laukaitis, jo buvusias sekre- torius, paskirdavęs tuos, kurie būdavę rekomenduojami ma- žiausiai. Kada sekretorius pakišęs vyskupui Kriaušaičio gra- matiką ir dar su džiaugsmu ją pagyręs, vyskupas ją sviedęs ir dar pridūręs: „Ir tas bloznas pretenduoja į lietuvių kalbos mokovus!“ (1) Prieštaravo Baranauskas ir lietuvių tautiniam judėjimui. Jis, lietuvių kalbos mokytojas seminarijoje, radęs *Aušroje* kitokią rašybą ir jam nepatinkamą turinį, visu įnirtumu ją pasmerkė, davė sau žodį neprisidėti nieku prie naujo sąjū- džio, pavirto aršus lenkomanas. (2)

Bet daugiausia Baranauskas prieštaravo toje pusėje, iš kurios ėjo nuolatinis spaudimas, būten prieš rusų užmačias, taip pat spaudos draudimą. Prieštaravo su dideliu atkak- lumu. Kada 1900 m. administracija nubaudė kai kuriuos kunigus po 100—200 rublių už tai, kad jie vizituojančį vyskupą pasitiko ne prie bažnyčios durų, bet miestelyje, vyskupas nepasitenkina protestais gubernatoriui ir minis- teriui; iškelia bylą net Senate. Nors atidėliojama, nors vyskupui mirus, vis dėlto byla buvo laimėta. Kad rusų vyriausybė panorą nusiųsti savo atstovus į kunigų seminarias kontroliuoti, kaip klierikai mokosi rusų kalbos, istorijos, geografijos, ir čia Baranauskas paprieštaravo taip, kad vienas rusų užsienių reikalų ministerijos valdininkas apie tą protes- tą išsitaręs tokiais žodžiais: „Aš nesuprantu, kodėl katalikų vyskupai nevienodai atsako vyriausybei: seminarijų inspek- toriavimo reikalu Sandomiriaus vyskupas... su viskuo

sutiko... o Seinų vyskupas Baranauskas prašneko taip, kaip niekad su mumis nešnekės popiežius. Jis atrašė ministerijai, kad seminarija yra vakarienė, kurioje Kristus moko savo mokinius, o ten negalėjo įeiti nei Pilotas nei Erodas...'(3)

Nepataikaudamas, kompromisų nepripažindamas, net buvo vid. reikalų ministerio įspėtas, kodėl nerevizituoja apskričių viršininkų, Baranauskas vėl, pasiremdamas *svodom zakonov*, atsakė, kad vyskupai esą lygūs ministeriams, o apskričių viršininkų pareiga prižiūrėti, kad būtų tiltai ir keliai tvarkoje... Į tą raštą ministeris teradęs vieną žodį Baranauskui charakterizuoti: „Sumašedšij“.

Įspėdavo Baranauskas ir kunigus, kad nedrįstų pataikauti, o pats ne kartą didžiuodavęsis, kad jo krūtinės nėra palietęs joks rusų ordinas.

Prieštaravimo poetas

Iš to prieštaravimo yra išplaukusi ir pajėgiausia, gaivališčiausia Baranausko poezija. Dar seminarijoje 1857—8 m. prof. Antanas Gabšys, per lekcijas paskaitęs *Pono Tado* Lietuvos girių aprašymą, pagarsino lenkų kalbos grožį, o lietuvių kalbą pavadino tik piemenų ir tamsių ūkininkų kalba. Tas profesoriaus atsiliepimas „Baronui... stačiai lyg peiliu širdin įsmego. Jame atsirado gyvas noras — atsistoti ir garsiai... prabilti: „Kun. Profesoriau! Tamsta begėdiškai meluoja, arba kalbi, ko visai neišmanai!“ (4) Nors taip ir nepasakė, bet nenurimo, kol parašė 1858 m. *Anykščių šilelio* pirmą dalį. Tai buvo lyg ir protestas į tuos netaktingus profesoriaus žodžius. Šiuo momentu ir buvo įsiūbuotos Baranausko dvasioje glūdinčios kūrybinės galios, ir tik tuo trumpu momentu, tarp 1857 ir 63 m. ta poetinė energija prasiveržia kūryba. Paskiau išsenka tiegi, kad Baranauskas susirankioja rimui tinkamų žodžių ir iš jų lipdyte lipdo giesmę.

Nieko nepadeda nė Valančiaus raginimas, rašytojo talentą pašvęsti savo tautiečiams. Tame neilgai trukusiame kūrybos periode Baranauskas pasirodė galingas — skundu dabarties priespauda ir protestu prieš ją, prieštaravimu. Skundu, kada pajuto priespaudą, kurią jis mokėjo susintetinti keturiomis eilutėmis:

anei rašto, anei druko
mums turėt neduoda:
tegul, sako, bus Lietuva
ir tamsi ir juoda!

Tas skundas prasiveržia tokiu paprastu, bet giliu sielvartu, koku temoka pasisakyti tik liaudies dainelė:

Ne taip skamba akmenėliai
patkavom daužyti,
kaip vaitoja mūsų broliai
šiaurėn nuvaryti...

Ne taip puola drėgnas rūkas,
kai dienele švinta,
kaip gausingai mūsų brolių
ašarėlės krinta.

Prisimindami Baranausko prieštaravimą rusų administracijos užmačioms, suprasime, kaip iš jo lūpų galėjo išplaukti tie lietuviško pykčio, pasipriešinimo ir užsispyrimo žodžiai:

Kad tu, gude, nesulauktum...

O paskui jie pavirsta net kosminės katastrofos vizijomis ir grūmojančiu pranašavimu:

pasbaigs giminių adyna,
sutrupės pasaulė,
svieto saulė bus aptemus,
e tamsa — kaip saulė.

nupuls kalnai, e slėneliai
išsikels aukštybėn —
visos galybės eis dulkėn,
silpnumas galybėn!

Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
krūvon susitraukęs —
Pats krisdamas pražuviman,
mūsų neįtraukęs.(5)

Ir kad neįtrauktų į rusų kultūros įtaką, Baranauskas verčiau ryžtas palikti Lietuvą ir tamsią ir juodą, ryžtas nukreipti lietuvio akis į praeitį, į gražią Lietuvos praeitį. Tai ta pati linkmė, kuria Europos romantikai ėjo, protestuodami prieš dabarties despotizmą.

Tolimoji Lietuvos praeitis Baranauskui vaidenas romantiškai: kaip Daukantui, kaip Kraševskiui — galinga, valdžiusi didžius plotus, turtinga, santaikoj gyvenanti, demokratiškai valdoma. Toji laimingoji Lietuva buvus net ant Dunojaus krantų. Baranauskas net istoriosofiškai mėgina išaiškinti, kodėl anais laikais taip laimingai gyventa, kodėl paskiau tos laimės netekta. Buvę lietuviai laimingi, nes laikėsi prigimtosios religijos, kurią Dievas davęs kiekvienai tautai ir kiekvienam žmogui, leisdamas juos į pasaulį. Ir kolei lietuviai išmanę „vierą, viltį ir malonę“, tolei Lietuva „graznoj pati buvo ir garbę turėjo“. „Kai širdis pristigo Pono Dievo baimės: pagonijos blūdai gimines kankino, — ir Lietuva mūsų jos tamsybėn kliuvo, ir visa jos laimė kaip rūkas pražuvo“. Tada „mūsų tėvai nuo krašto Dunojaus buvo išvaryti, klaidžiojo po svieta, — ir giminės visos mūsų tėvus stumdė, — turtus jiems išplėšė, pačius keliais lamdė, kolei rado tylią viduj girių vietą“. Ir toji vieta, ypačiai toji giria tokia didinga, tokia primityvi, kaip S. Daukanto, kaip A. Mickevičiaus.

Tačiau giedras senovės vaizdas nereiškia Baranausko noro atgaivinti senovę, senoviškai gyventi. „Negražink

senovės, nes nesugrąžinsi, bet nekeik josios paminklų, nekeik vakarykščio... nes išleisk sulą senų amžių — džius, kaip medis džiūsta“.(6) Vadinas, Baranauskas, priešinamasis naujiems antplūdžiams, uždaro tautą savame kiaute, tik ją susieja su senąja Lietuva, kad iš tos senosios sula tekėtų, rinktųsi ir stiprėtų dabartinėje kartoje, kaip sula renkasi berže prieš jam sulapojant.

Tame kiaute jis tik ragina stiprinti savo dorovę, religiją.

Toliau lietuvių tautos likimą komentuodamas, Baranauskas visur mato Dievo vadovavimą. Kada lietuviai laikosi Dievo įsakymų, tada Dievas laimina jų darbus; kada nukrypsta — atiduoda juos vargams, nelaimėms. Nelaimės jų sielas nuvalo, ir vėl lietuviai sugrįžta prie Dievo. Tokiu būdu lietuvių tautos istorija yra nuolatinis klydimas nuo Dievo ir vėl prie jo artėjimas; nuolatinės dėl to Dievo „rykštės“ ir „malonės“. Viena iš didžiausių Dievo malonių buvo krikštas. Jis atėjo per lenkus, per Jogailos ir Jadvygos sutuoktuves, tos sutuoktuvės ir Lietuvos Lenkijos susiliejimas esanti paties Dievo malonė Lietuvai.

Kitaip buvo galvojęs Daukantas, kitaip ir Narbutas, kuriems susidėjimas su lenkais buvo lietuvių nelaimių pradžia. Baranauskas tautinėj ideologijoje atsilikęs, labai atsilikęs. Nauja giesmė, pažangos giesmė užtraukti priklausys ne Baranauskui.

Tačiau laimė, kad ta pati Baranausko ideologija davė jam pagrindą pakelti anam dideliame protestui prieš rusų užmačias. Religinė ideologija davė jam tvirtą įsitikinimą, kad tos „rykštės“ praeis, kai tik lietuviai sugrįš prie Dievo. Tik iš didelio įsitikinimo galėjo išplaukti anas kategoriškasis „kad tu, gude, nesulauktum...“

Šitais prieštaraivais Baranausko poezija yra galingesnė, nekaip pozityviais raginimais.

Prieštarautojo dalia

Prieštaravimas yra Baranausko silpnybė ir jėga. Silpnybė, nes jis nepajėgė suprasti naujo lietuvių sąjūdžio ir nuo jo atsiliko. Silpnybė, nes ir pats dėl to kentėjo — neturėjo draugų. Žmonės tų kompanijų, kur nepakenčiamasis Baranauskas pasirodė, net artimiausieji kunigai, ėmė prieš jo despotizmą protestuoti ir už akių išvadino Harpagonu. Norėjo atsisakyti net tas artimiausias kunigas sekretorius.

Naujai susiprantančios Lietuvos tūlas inteligentas vadino jį išgama, o vienas karštesnysis paniekai atsiuntęs jam net pastipusį šunį.

Vengė jo, kaip vaikai vengia suvaikėjusių tėvų, kaip naujoji karta vengia senosios. O Baranauskas ir buvo jau atgyvenančios kartos atstovas, gražiausias žiedas tos senosios kartos, kuri save laikė lietuviais ir lenkais; kuri paliko sustingus tame įsitikinime ir nuskendo lietuvių tautinio sąjūdžio bangose, kaip pasakos dvaras ežeruose.

Bet iš antros pusės prieštaravimas buvo Baranausko galybė. Tie patys kunigai žavėjosi vyskupo drąsiu pasipriešinimu ir jo aristokratišku gestu, kada jis neleido nubaus tiems kunigams pabaudos mokėti, o pats už juos sumokėjo. Valdininkai, išgirdę jo drąsias, eruditiškas kalbas, kuriose jis galėjo cituoti rusų ir lenkų poetus ištisais puslapiais, — stebėjosi, vadino jį genialių žmogum. Susiprantančios Lietuvos šviesuomenė dažnai nežiūrėjo į Baranauską lenkomaną, bet žiūrėjo į Baranauską protestantą. Dėjo į *Aušrą* 1 nr. jo *Anykščių šilėį*, o jo prieštaraujantys „Kad tu, gude...“ pavirto, anot Vaižganto, tautos himnu Marseliete ir per 40 metų žadino protestuojančią dvasią.

Su koku populiareumu ir koku entuziazmu buvo giedamas šitas himnas: „Visų giesmininkų veidai, nuo sten-

gimosi jausmus lietino garsiausiais balsais, kuo karščiausia intonacija, darėsi vis labiau raudoni, vis labiau stingo rimtumu, akys vis labiau žėrė fanatizmu, — pilnu pritarimu giesmei“. O kada giesmė nutilo, „kažin kas rimta slido viršum einančių, lyg mirtis einantiems į ataką, lyg genijus laurų vainiku nešinas nugalėtojams įteikti. Visi tai jautė. Niekas nešyptelėjo, niekas nesuklego, kaip paprastai jaunuomenė, jausmais pasidalydama“. Tik rusų administratoriai stebėjos:

— Vyrai, tai maištas! Tokius jausmus dykai nedainuojama. (*Vaižganto Raštai* VIII t. 72 p.)

Šita daina todėl buvo tokia galinga, kad Baranausko prigimtyje glūdįs prieštaravimas sutapo su lietuvių tos epochos protestuojančiu nusiteikimu. Kova dėl spaudos buvo didžiausio prieštaravimo epocha bent pirmuosius keliolika metų iki *Aušros*. Baranauskas, turbūt ir nesijausdamas, tapo šito gaivališko protesto reiškėju. Tik jo tragedija: tautai padėjo išlaikyti lietuvybę, o pats tai lietuvybei prazuvo.

Naujieji laikai jau ne tik prieštaravimo, bet ir pozityvios kūrybos, pažangos. „Užtraukti naują giesmę“ teko naujam dvasios reiškėjui Maironiui. Tačiau su senąja prieštaraujančia Baranausko poezija ir jis nenutraukė ryšių. Savo pirmąją poemėlę pačiam Baranauskui dedikavo, vadino jį ryto žvaigždele. O kai Petrapilio lietuviai nesitikėjo galėsia dainuoti koncerte Baranausko dainą, Maironis parašė naują. Ir kada choras sugiedojo naująją „Eina garsas...“, visi pajutę tą pačią melodiją ir tą pačią nuotaiką kaip baranauskinė „Kad tu, gude...“. Tokiu būdu ant Baranausko giesmės klojo savo giesmę Maironis, ant prieštaraujančios dvasios dėjos pažangioji dvasia. Abidvi tiko tam pačiam lietuvių kultūros rūmui. Kontinualumas tarp vienos ir antros epochos nenutrūko. Ir M. Gustaitis turėjo teisę apie Baranauską rašyti:

